

LATVIJAS MAKSĀJUMU SISTĒMAS PĀRRAUDZĪBA

LATVIJAS MAKSĀJUMU SISTĒMAS PĀRRAUDZĪBA

SATURS

IEVADS	4
VALSTS MAKSĀJUMU SISTĒMA	5
Maksājumu sistēmas riski	6
LATVIJAS BANKAS POLITIKA MAKSĀJUMU SISTĒMAS JOMĀ	8
1. Latvijas Bankas mērķi un loma maksājumu sistēmas jomā	8
2. Starpbanku maksājumu sistēmu darbība	8
3. Sistēmiski nozīmīgu maksājumu sistēmu pārraudzība	9
4. Klīringa (neto norēķinu) un neliela apjoma maksājumu sistēmas	10
5. Latvijā izmantotie maksāšanas līdzekļi	10
6. Sadarbība ar uzraudzības institūcijām un starptautiskajām institūcijām	10
7. Sabiedrības informēšana	11
PIELIKUMI	
1. Sistēmiski nozīmīgu maksājumu sistēmu pamatprincipi	12
2. Maksājumu un norēķinu sistēmu terminu skaidrojumi	18

IEVADS

Likums "Par Latvijas Banku" nosaka Latvijas Bankas lomu un uzdevumus maksājumu sistēmas jomā, un saskaņā ar to formulēta Latvijas Bankas politika šo uzdevumu īstenošanai. Maksājumu sistēma ir nozīmīga finanšu infrastruktūras sastāvdaļa. Tās efektīva darbība veicina ekonomiskos procesus valstī, nodrošinot savlaicīgu maksājumu veikšanu. Tomēr maksājumu sistēma var būt arī papildu riska avots, piemēram, ja kāds no sistēmas dalībniekiem neizpilda savas norēķinu saistības. Tas savukārt var ietekmēt citu dalībnieku iespējas veikt maksājumus, izraisot maksājumu sistēmā t.s. domino efektu, un tādējādi šie traucējumi var skart arī citas tautsaimniecības nozares. Latvijas Bankas uzdevums ir veicināt raitu maksājumu sistēmas darbību un aizsargāt finanšu sistēmu no iespējamā domino efekta. Latvijas Banka šo uzdevumu pilda, veicot maksājumu sistēmu pārraudzību.

Saskaņā ar politiku maksājumu sistēmas jomā Latvijas Banka nosaka maksājumu sistēmas pārraudzības principus. Skaidri noteikti pārraudzības principi ļauj institūcijām, kas nodrošina attiecīgo maksājumu un norēķinu sistēmu darbību, sistēmu dalībniekiem un lietotājiem gūt precīzu priekšstatu par Latvijas Bankas lomu Latvijas maksājumu sistēmā, kā arī par procedūrām, kādas Latvijas Banka izmanto, veicot maksājumu sistēmu pārraudzību. Ar šo dokumentu Latvijas Banka vēlas veicināt sabiedrības izpratni par maksājumu sistēmas nozīmi tautsaimniecības attīstībā, par riskiem, kas saistīti ar maksājumu sistēmu, un šo risku mazināšanas iespējām.

VALSTS MAKSĀJUMU SISTĒMA

Ar valsts maksājumu sistēmu saprot maksāšanas līdzekļu, banku operāciju, starpbanku maksājumu sistēmu un citu specializēto maksājumu sistēmu kopumu, kas nodrošina naudas apriti. Nauda mūsdienās ir gan skaidrā nauda (banknotes un monētas), gan bezskaidrā nauda (klientu noguldījumi bankās). Pēdējos gados pasaulē izveidojusies vēl viena jauna bezskaidrās naudas forma – elektroniskā nauda (elektroniskajās ierīcēs ierakstīta informācija par pieejamo naudas daudzumu). Skaidro naudu galvenokārt izmanto fiziskās personas norēķinos par precēm un pakalpojumiem, savukārt banku klientu savstarpējie norēķini tiek veikti, izmantojot bezskaidro naudu.

Maksājumu sistēmu pieņemts attēlot piramīdas veidā, pēc apjoma un sarežģītības pakāpes to nosacīti sadalot vairākos līmeņos (sk. 1. att.):

- fizisko personu un juridisko personu savstarpējie maksājumi, izmantojot skaidro naudu;
- banku iekšējās maksājumu sistēmas, kurās tiek veikti bankas klientu maksājumi;
- klīringa (neto norēķinu) un neliela apjoma maksājumu sistēmas, kurās tiek apstrādāts liels skaits klientu maksājumu, bet to kopējais naudas plūsmas apjoms ir samērā neliels;
- liela apjoma starpbanku maksājumu sistēmas. Šādās sistēmās tiek apstrādāts ievērojams naudas līdzekļu apjoms un naudas plūsma veidojas starpbanku tirgus darījumu, centrālās bankas monetārās politikas operāciju un klīringa (neto norēķinu) un neliela apjoma maksājumu sistēmu gala norēķinu rezultātā. Liela apjoma starpbanku maksājumu sistēmās dažu dienu laikā tiek apstrādāti maksājumi, kuru kopsumma ir vienāda ar valsts iekšzemes kopprodukta gada apjomu.

1. attēls

Maksājumu sistēma

Maksājumu sistēma apkalpo dažādas naudas plūsmas, kas veidojas atsevišķo maksājumu sistēmu dalībnieku veikto norēķinu rezultātā. Šīs naudas plūsmas ir savstarpēji atkarīgas, to apjomi un riski koncentrējas, pārejot no viena maksājumu sistēmas līmeņa uz nākamo. Tā, piemēram, piramīdas pamatnē – fizisko un juridisko personu savstarpējos maksājumos – ir iesaistīts visvairāk dalībnieku, jo gandrīz visi iedzīvotāji veic maksājumus, izmantojot skaidro naudu. Noguldot skaidro naudu bankā, klienti sāk izmantot banku sniegtos pakalpojumus maksājumu veikšanā. Bankas veic savu klientu maksājumus uz citām bankām, izmantojot specializētas maksājumu sistēmas, piemēram, karšu norēķinu sistēmas, kas apkalpo maksājumus ar norēķinu kartēm, vai klīringa (neto norēķinu) sistēmas, kas paredzētas klientu maksājumu apstrādei. Savukārt par klīringa (neto norēķinu) un citās neliela apjoma specializētajās maksājumu sistēmās izpildītajiem maksājumiem bankas veic savstarpējos norēķinus liela apjoma starpbanku maksājumu sistēmās, kas veido maksājumu sistēmas piramīdas virsotni. Starpbanku maksājumu sistēmās salīdzinājumā ar citiem maksājumu sistēmas līmeņiem ir neliels skaits dalībnieku (bankas), bet šajās sistēmās koncentrējas lielas naudas plūsmas un riski no visiem pārējiem maksājumu sistēmas līmeņiem.

Starpbanku maksājumu sistēmu dalībnieki veic savstarpējos bezskaidras naudas norēķinus vienotos noteikumos un standartizētās procedūrās noteiktā kārtībā, informācijas pārraidei izmantojot noteiktu datu pārraides infrastruktūru. Lai katra konkrētā starpbanku maksājumu sistēma darbotos efektīvi un droši, tās dalībnieki vienojas:

- par tehniskajiem standartiem, datu pārraides metodēm un maksājuma ziņojumu formām;
- par veidu, kā dalībnieki pildīs savstarpējās norēķinu saistības;
- par kopīgām procedūrām un noteikumiem attiecībā uz piedalīšanos maksājumu sistēmā, maksājumu apstrādi un pakalpojumu cenām.

Maksājumi latos starp Latvijas Republikā reģistrētām bankām (t.sk. ārvalstu banku filiālēm) tiek veikti Latvijas Bankas organizētajās starpbanku maksājumu sistēmās. Latvijas Banka nodrošina reālā laika bruto norēķinu sistēmu liela apjoma un steidzamiem maksājumiem un elektroniskā kliringa (neto norēķinu) sistēmu klientu maksājumu apstrādei. Gandrīz katrs latos veiktais bezskaidras naudas maksājums notiek, izmantojot Latvijas Bankas starpbanku maksājumu sistēmas. Savukārt maksājumi ārvalstu valūtās tiek veikti, izmantojot korespondentattiecības ar ārvalstu bankām.

Latvijā 2000. gada beigās darbojās šādas maksājumu sistēmas:

- Latvijas Bankas starpbanku automatizētā maksājumu sistēma (SAMS). Tā ir reālā laika bruto norēķinu sistēma (*real-time gross settlement system*), kas nodrošina starpbanku naudas tirgus un Latvijas Bankas monetārās politikas operāciju norēķinus;
- Latvijas Bankas elektroniskā kliringa (neto norēķinu) sistēma (EKS), kas nodrošina klientu maksājuma rīkojumu apstrādi un kliringa norēķinus;
- bezpeļņas organizācijas valsts a/s "Latvijas Pasts" Pasta norēķinu sistēma (PNS), kas sniedz iespēju klientam atvērt PNS norēķinu kontus un veikt naudas pārvedumus uz kontiem PNS vai kredītiestādēs Latvijā un ārvalstīs;
- SIA "Banku servisa centrs" un a/s "Baltijas Karšu centrs" karšu norēķinu sistēmas.

Minēto maksājumu sistēmu rādītāji sniedz priekšstatu par šo sistēmu nozīmi Latvijas maksājumu sistēmā (sk. 1. tabulu).

1. tabula

Maksājumu sistēmās 2000. gadā vidēji dienā apstrādātie maksājumi

<i>Maksājumu sistēma</i>	<i>Maksājumu skaits (tūkst.)</i>	<i>Maksājumu apjoms (milj. latu)</i>
SAMS	0.3	60.4
EKS	49.5	26.5
PNS	91.5	2.0
Karšu norēķinu sistēmas	40.8	1.2

Maksājumu sistēmas līmeņi ir cieši saistīti, un to mijiedarbība veicina visas maksājumu sistēmas attīstību. No vienas puses, banku iekšējās un starpbanku maksājumu sistēmas nodrošina ērtus un savlaicīgus klientu savstarpējo maksājumu norēķinus, sniedzot iespēju klientiem arvien vairāk izmantot bezskaidras naudas norēķinus. No otras puses, tautsaimniecības attīstība veicina klientu maksājumu skaita pieaugumu un jaunu maksāšanas līdzekļu ieviešanu. Jauno maksāšanas līdzekļu apkalpošana var radīt nepieciešamību pilnveidot esošās starpbanku maksājumu sistēmas vai izstrādāt jaunas.

MAKSĀJUMU SISTĒMAS RISKI

Maksājumu sistēmas pēdējos gados strauji attīstās visā pasaulē. Pilnveidojoties telekomunikāciju un datoru tehnoloģijām, maksājumu sistēmas kļūst daudz ātrākas un efektīvākas, tādējādi radot pozitīvu impulsu tautsaimniecības attīstībai. Tomēr, jo ātrāk notiek norēķini kādā maksājumu sistēmā, jo ātrāk arī viena šīs sistēmas dalībnieka finanšu problēmas var ietekmēt tās pārējos dalībniekus vai pat visu maksājumu sistēmu.

Maksājumu sistēmas darbību visbūtiskāk var ietekmēt sistēmiskā riska izpausme. Sistēmiskais risks ir risks, ka viena maksājumu sistēmas vai finanšu tirgus dalībnieka nespēja segt savas norēķinu saistības vai sistēmas darbības pārtraukumi var izraisīt cita dalībnieka nespēju segt savas norēķinu saistības sistēmā. Šādi sistēmas darbības traucējumi var izraisīt plašas likviditātes problēmas, kas var ietekmēt visas maksājumu sistēmas un finanšu tirgus stabilitāti. Sistēmiskā riska avots maksājumu sistēmā var būt jebkurš no šādiem finanšu riskiem, kam pakļauti maksājumu sistēmu dalībnieki:

- kredītrisks – risks, ka norēķina partneris nespēs segt savas norēķinu saistības pilnā apjomā ne noteiktajā termiņā, ne arī vēlāk;
- likviditātes risks – risks, ka norēķina partneris nespēs noteiktajā termiņā segt savas norēķinu saistības pilnā apjomā, bet izpildīs tās vēlāk;
- operacionālais risks – risks, ka tehniskā nodrošinājuma vai programmatūras problēmas, cilvēku kļūdas vai ļaunprātīga rīcība izraisīs kļūdas maksājumu sistēmas darbībā vai tās darbības pārtraukumu, radot finanšu grūtības vai zaudējumus tās dalībniekiem;
- juridiskais risks – risks, ka nepareiza normatīvo aktu interpretācija vai juridiskas neskaidrības izraisīs neprognozējamās finansiālās grūtības vai zaudējumus maksājumu sistēmai vai tās dalībniekiem.

Sistēmiskais risks liela apjoma starpbanku maksājumu sistēmās var palielināt riskus visā maksājumu sistēmā vairāku iemeslu dēļ:

- šādās maksājumu sistēmās tiek apstrādāti liela apjoma maksājumi, un, ja tiktu traucēta vai pārtraukta sistēmas darbība, varētu rasties ievērojami zaudējumi;
- liela apjoma starpbanku maksājumu sistēmas nodrošina dalībnieku savstarpējos norēķinus arī klientu maksājumiem. Savlaicīgi neizpildīti maksājumi varētu nelabvēlīgi ietekmēt ne tikai sistēmas dalībniekus, bet arī visus maksājumos iesaistītos klientus. Tā, piemēram, ja starpbanku maksājumu sistēma tiek izmantota algu maksājumiem, tās darbības pārtraukums var ietekmēt lielu skaitu fizisko personu, negaidīti atstājot tās bez naudas līdzekļiem;
- starpbanku maksājumu sistēmas nodrošina naudas, valūtas un kapitāla tirgus norēķinus. To neefektīva vai novēlota veikšana var ietekmēt attiecīgo finanšu tirgu stabilitāti un dažos gadījumos izraisīt pastiprinātu centrālās bankas kredītu pieprasījumu;
- liela apjoma starpbanku maksājumu sistēmas tiek izmantotas centrālās bankas monetārās politikas operāciju norēķiniem. Šādu sistēmu darbības pārtraukums var ietekmēt centrālās bankas monetārās politikas īstenošanu.

Riskus maksājumu sistēmās nevar pilnībā novērst, jo risku pilnīgai novēršanai nepieciešamie pasākumi sistēmas dalībniekiem var radīt nesamērīgas izmaksas un būtiski ietekmēt sistēmas efektivitāti. Institūciju, kas nodrošina maksājumu sistēmu darbību, un sistēmu dalībnieku uzdevums ir šos riskus apzināt, novērtēt, kontrolēt un pēc iespējas mazināt, kā arī nodrošināt, lai katrs sistēmas dalībnieks skaidri apzinātos riskus, kas rodas, piedaloties sistēmā.

Latvijas Banka, veidojot savu politiku maksājumu sistēmas jomā, vēlas veicināt institūciju, kas nodrošina sistēmu darbību, un sistēmu dalībnieku vienotu izpratni par risku mazināšanas nepieciešamību. Riskiem maksājumu sistēmā jābūt apzinātiem, novērtētiem un kontrolētiem.

LATVIJAS BANKAS POLITIKA MAKSĀJUMU SISTĒMAS JOMĀ¹

1. LATVIJAS BANKAS MĒRĶI UN LOMA MAKSĀJUMU SISTĒMAS JOMĀ

1.1. Latvijas Bankas mērķis maksājumu sistēmas jomā ir veicināt maksājumu sistēmu raitu darbību Latvijas Republikā. Lai nodrošinātu efektīvu un drošu kliringa un maksājumu sistēmu funkcionēšanu, Latvijas Banka apstiprina normatīvos norādījumus un noteikumus. Lai šo mērķi sasniegtu, Latvijas Banka veic maksājumu sistēmas pārraudzību. Maksājumu sistēmas pārraudzības rezultāts izpaužas maksājumu sistēmas drošas un efektīvas darbības un monetārās politikas mijiedarbē. Pārraudzības funkcija ir cieši saistīta ar Latvijas Bankas galvenajiem uzdevumiem, t.i., monetārās politikas īstenošanu, lai saglabātu cenu stabilitāti valstī, kā arī nacionālās valūtas un finanšu sistēmas stabilitātes veicināšanu. Maksājumu sistēmas pārraudzība ir Latvijas Bankas uzdevums, ko tā veic neatkarīgi no citām institūcijām.

1.2. Pārraudzība ir kontroles veids, un to regulē atsevišķi noteikumi un principi. Pārraudzība tiek piemērota tādai finanšu pakalpojumu jomai, kurā starpniekiem nav nepieciešama iepriekšēja atļauja, lai iesaistītos maksājumu aktivitātēs, lai gan nepieciešamības gadījumā Latvijas Banka var noteikt konkrētas prasības potenciālajiem maksājumu sistēmas dalībniekiem, ja tas var jebkādā veidā būtiski ietekmēt maksājumu sistēmas darbību. Savukārt uzraudzība attiecas uz tādām finanšu aktivitātēm, kuru veikšanai bankai un citiem finanšu starpniekiem nepieciešama uzraudzības institūcijas (Latvijā – Finanšu un kapitāla tirgus komisijas) atļauja.

1.3. Latvijas Banka pārrauga Latvijas Republikā darbojošās sistēmiski nozīmīgās starpbanku maksājumu sistēmas norēķiniem nacionālajā valūtā, tā būtiski mazinot sistēmisko risku visā maksājumu sistēmā. Par sistēmiski nozīmīgu maksājumu sistēmu tiek uzskatīta tāda maksājumu sistēma, kuras darbības pārtraukums gadījumos, kad tā netiktu pietiekami aizsargāta pret risku, varētu izraisīt tālākus traucējumus sistēmas dalībniekiem vai izplatīt sistēmiskus traucējumus finanšu sistēmā.

1.4. Saskaņā ar likumu "Par Latvijas Banku" Latvijas Banka maksājumu sistēmas jomā veic arī citas stratēģiskas funkcijas – izlaiž nacionālo valūtu (banknotes un monētas) un nodrošina starpbanku maksājumu un kliringa sistēmu darbību.

2. STARPBANKU MAKSĀJUMU SISTĒMU DARBĪBA

2.1. Latvijas Banka nodrošina starpbanku maksājumu sistēmu darbību, piedāvājot bankām iespēju veikt savstarpējos norēķinus. Latvijas Bankas starpbanku automatizētā maksājumu sistēma (SAMS) darbojas kā visas maksājumu sistēmas centrs, nodrošinot liela apjoma starpbanku maksājumu savstarpējos norēķinus un Latvijas Bankas monetārās politikas operāciju norēķinus, kā arī veic citu maksājumu sistēmu gala norēķinus. Šajā sistēmā bankas var veikt arī klientu savstarpējos maksājumus, tomēr, ņemot vērā sistēmas izmaksas, SAMS galvenokārt tiek apstrādāti liela apjoma vai steidzami klientu maksājumi. Norēķinu kontus SAMS Latvijas Banka izmanto, arī izsniedzot ar vērtspapīru ķīlu nodrošinātus kredītus bankām – gan dienas (*intraday*) kredītus norēķinu konta debeta atlikuma veidā, lai veicinātu raitu maksājumu plūsmu starpbanku maksājumu sistēmās, gan kredītus uz nakti vai ilgāku termiņu, lai īstenotu monetāro politiku. Tātad SAMS ir svarīga loma Latvijas Bankas monetārās politikas īstenošanā.

2.2. SAMS ir reālā laika bruto norēķinu sistēma. Reālā laika norēķinu princips būtiski mazina likviditātes riska un kredītriska ietekmi sistēmā, piedāvājot tās dalībniekiem tūlītēju norēķinu un nepārtrauktu likviditātes pārvaldīšanas iespēju. SAMS dalībniekiem ir iespēja reālā laikā sekot savu norēķinu kontu atlikumam un maksājumu plūsmai. Norēķinu efektivitātes veicināšanai Latvijas Banka piedāvā bankām iespēju bez maksas izmantot ar vērtspapīru ķīlu un citādi nodrošinātus dienas kredītus norēķinu konta pārsnieguma veidā. Datu apmaiņa SAMS notiek, izmantojot Vispasaules Starpbanku finanšu telekomunikāciju sabiedrības (*Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunication* – S.W.I.F.T.) datu pārraides infrastruktūru, kas garantē datu pārraides drošību. Sistēmas darbības nepārtrauktību garantē Latvijas Bankas izvēlētais tehniskā nodrošinājuma princips, kad sistēmas darbību paralēli nodrošina divi resursdatori un viena datora darbības pārtraukuma gadījumā sistēmas darbību nodrošina otrs.

¹ Apstiprināta ar Latvijas Bankas padomes 2001. gada 13. septembra lēmumu Nr. 89/10.

2.3. Latvijas Banka nodrošina arī starpbanku klientu maksājumu sistēmas – Latvijas Bankas elektroniskās klīringa sistēmas (EKS) – darbu. EKS ir vienīgā Latvijā funkcionējošā klīringa (neto norēķinu) sistēma, kas nodrošina liela skaita klientu kredīta pārvedumu veikšanu starp Latvijas bankām. EKS ir ACH (*automated clearing house*) sistēma, kurā maksājumu apstrāde ir pilnībā automatizēta un kurā tiek pieņemti un apstrādāti tikai elektroniskie maksājuma dokumenti.

2.4. Latvijas Bankas starpbanku maksājumu sistēmu norēķini tiek veikti, izmantojot banku norēķinu kontus Latvijas Bankā, tādējādi būtiski mazinot riskus šajās sistēmās. Centrālajā bankā glabātie naudas līdzekļi ir visdrošākais noguldījumu veids, jo centrālā banka nodrošina, ka šie līdzekļi būs brīvi pieejami norēķiniem, novēršot likviditātes risku un kredītrisku attiecībā uz sistēmas dalībnieku norēķinu aktīviem.

2.5. Lai mazinātu riskus arī ārpus Latvijas Bankas funkcionējošās neliela apjoma maksājumu sistēmās, Latvijas Banka piedāvā iespēju veikt šo sistēmu gala norēķinus, izmantojot sistēmu dalībnieku norēķinu kontus Latvijas Bankā.

3. SISTĒMISKI NOZĪMĪGU MAKSĀJUMU SISTĒMU PĀRRAUDZĪBA

3.1. Neatkarīgi no starpbanku maksājumu sistēmu darbības nodrošināšanas Latvijas Banka veic sistēmiski nozīmīgu maksājumu sistēmu pārraudzību. Latvijas Banka apzina Latvijā funkcionējošās maksājumu sistēmas un, novērtējusi to nozīmīgumu, lemj par pārraudzības pasākumiem. Latvijas Banka veic katras konkrētās maksājumu sistēmas pārraudzību, lai palīdzētu tās dalībniekiem un institūcijām, kas nodrošina maksājumu sistēmu darbību, apzināties potenciālos ar maksājumu sistēmu saistītos riskus un šo risku ierobežošanas veidus.

3.2. Sistēmiski nozīmīgu maksājumu sistēmu pārraudzībai pasaulē tiek pievērsta arvien lielāka uzmanība. Lai veicinātu drošu un efektīvu maksājumu sistēmu attīstību, Starptautisko norēķinu bankas (*Bank for International Settlements*) Maksājumu un norēķinu sistēmas komiteja (*Committee on Payment and Settlement Systems*)¹ ir publicējusi dokumentu "Sistēmiski nozīmīgu maksājumu sistēmu pamatprincipi" (*Core Principles for Systemically Important Payment Systems*)², ko akceptējuši G-10 valstu centrālo banku vadītāji. Šajā dokumentā noteikti pamatkritēriji, lai sistēmiski nozīmīgu maksājumu sistēmu varētu starptautiski atzīt par pietiekami drošu un efektīvu.

3.3. Latvijas Banka veic Latvijā funkcionējošo sistēmiski nozīmīgo maksājumu sistēmu pārraudzību saskaņā ar "Sistēmiski nozīmīgu maksājumu sistēmu pamatprincipiem", novērtējot sistēmu atbilstību šiem pamatprincipiem un nosakot, ka institūcijai, kas nodrošina maksājumu sistēmas darbību, jādara viss iespējamais, lai tos pilnībā ievērotu.

3.4. Saskaņā ar starptautiski atzītiem standartiem un praksi par sistēmiski nozīmīgu maksājumu sistēmu Latvijā šobrīd uzskatāma SAMS. Tomēr arī EKS pārraudzību Latvijas Banka veic saskaņā ar sistēmiski nozīmīgu maksājumu sistēmu pārraudzības principiem. EKS ir Latvijā vienīgā neliela apjoma maksājumu klīringa sistēma norēķiniem nacionālajā valūtā, kas apstrādā lielu skaitu klientu maksājumu, un traucējumi šīs sistēmas darbībā var nelabvēlīgi ietekmēt plašu klientu loku, liedzot tiem iespēju laikus veikt vai saņemt maksājumus. Latvijas Banka plāno publicēt novērtējumu par SAMS un EKS atbilstību "Sistēmiski nozīmīgu maksājumu sistēmu pamatprincipiem".

3.5. Latvijas Banka veic SAMS un EKS ikdienas pārraudzību, kontrolējot sistēmu tehnisko un operacionālo darbību, kā arī apkopo un analizē sistēmu statistikas datus. Latvijas Bankas Iekšējās revīzijas pārvalde saskaņā ar iepriekš apstiprinātu laika plānu veic sistēmu darbības pārbaudes.

3.6. Lai nodrošinātu "Sistēmiski nozīmīgu maksājumu sistēmu pamatprincipu" izpildi, Latvijas Banka izstrādā un apstiprina ar Latvijas Bankas starpbanku maksājumu sistēmu darbību saistītus noteikumus, kuros formulēti dalības principi sistēmās, darbības procedūras un risku ierobežošanas pasākumi.

3.7. Jebkurus grozījumus ar Latvijas Bankas maksājumu sistēmu darbību saistītajos noteikumos un sistēmu darbības procedūrās Latvijas Banka veic, iepriekš saskaņojot šos grozījumus ar sistēmas dalībniekiem un citām iesaistītajām pusēm. Lai veicinātu ar maksājumu sistēmām saistītu jautājumu efektīvu risināšanu, Latvijas Banka sadarbojas ar Latvijas Komerčbanku asociāciju, kas pārstāv Latvijas Republikā reģistrētās bankas. Kopā ar 12 lielākajām Latvijas bankām Latvijas Banka izveidojusi Latvijas starpbanku maksājumu

¹ G-10 valstu centrālo banku maksājumu sistēmu ekspertu grupa, kas izveidota 1980. gadā, lai veicinātu maksājumu sistēmu attīstību.

² Sk. 1. pielikumu.

sistēmas konsultatīvo padomi, kas apspriež dažādus ar maksājumu sistēmas attīstību saistītus jautājumus.

3.8. Latvijas Banka regulāri pārskata Latvijas Bankā funkcionējošo starpbanku maksājumu sistēmu risku vadību un analizē maksājumu sistēmu pārraudzības rezultātus, kā arī publicē ziņojumus par Latvijas Bankas starpbanku norēķinu sistēmu attīstību.

4. KLĪRINGA (NETO NORĒĶINU) UN NELIELA APJOMA MAKSĀJUMU SISTĒMAS

4.1. Lai gan neliela apjoma maksājumu sistēmas nav būtiskākais sistēmiskā riska avots valsts maksājumu sistēmā, tomēr operacionālās u.c. kļūdas šādās sistēmās var ietekmēt lielu skaitu lietotāju un mazināt uzticību valsts maksājumu sistēmai.

4.2. Atbildība par klīringa un neliela apjoma maksājumu sistēmu drošu un efektīvu darbību jāuzņemas institūcijām, kas nodrošina šo maksājumu sistēmu darbību, un to dalībniekiem, pēc iespējas saskaņojot sistēmu darbību ar "Sistēmiski nozīmīgu maksājumu sistēmu pamatprincipiem". Tie jāpiemēro neliela apjoma maksājumu sistēmām tā, lai nemazinātu šo sistēmu efektivitāti. Dažkārt risku pilnīgas novēršanas pasākumu rezultātā sistēmas izmantošana kļūst neekonomiska, un tad tās potenciālie lietotāji var izvēlēties citu – mazāk drošu maksājumu sistēmu, tādējādi palielinot riskus valsts maksājumu sistēmā kopumā.

4.3. Latvijas Banka konsultē institūcijas, kas nodrošina klīringa un neliela apjoma maksājumu sistēmu darbību, par riskiem, kas saistīti ar maksājumu sistēmām. Pēc šo institūciju lūguma Latvijas Banka var izteikt savu viedokli par attiecīgās sistēmas atbilstību "Sistēmiski nozīmīgu maksājumu sistēmu pamatprincipiem" un citiem konkrētiem ar šīs maksājumu sistēmas darbību vai attīstību saistītiem jautājumiem. Latvijas Banka var piedalīties ar klīringa un neliela apjoma maksājumu sistēmu darbību saistītu projektu apspriešanā un izstrādē.

4.4. Latvijas Banka regulāri apkopo maksājumu sistēmu statistiku un, kad tas nepieciešams attiecīgās sistēmas nozīmības novērtēšanai, no institūcijām, kas nodrošina maksājumu sistēmu darbību, var pieprasīt informāciju par sistēmas darbības principiem (piemēram, sistēmas noteikumus, risku pārvaldes un ierobežošanas procedūras vai projekta dokumentāciju).

5. LATVIJĀ IZMANTOTIE MAKSĀŠANAS LĪDZEKĻI

5.1. Maksājumu sistēmas efektivitāte ir svarīga ne tikai bankām, bet arī to klientiem, kas ir ieinteresēti banku piedāvāto maksāšanas līdzekļu izmantošanā. Lai gan skaidrā nauda fizisko personu norēķinos par precēm un pakalpojumiem Latvijā ir izplatītākais maksāšanas līdzeklis, banku sniegtajos pakalpojumos dominē bezskaidras naudas maksājumi. Pēdējos gados, augot ērtu uz modernām tehnoloģijām balstītu pakalpojumu klāstam, klienti aizvien plašāk izmanto bezskaidras naudas maksāšanas līdzekļus elektroniskā veidā, maksājumu kartes un maksājumus internetā vai pa tālruni. Klienti paļaujas uz to, ka viņu maksājumi tiks izpildīti bez kavēšanās, nodrošinot iespēju laikus nokārtot viņu finanšu saistības. Izvēloties banku, klients novērtē tās piedāvāto pakalpojumu klāstu, kvalitāti un cenas.

5.2. Latvijas Banka apkopo un analizē informāciju par Latvijā lietotajiem maksāšanas līdzekļiem. Ja kāda maksāšanas līdzekļa ietekme būtiski pieaug un tā izmantošana varētu palielināt riskus valsts maksājumu sistēmā, Latvijas Banka var izstrādāt šāda maksāšanas līdzekļa lietošanas normatīvos norādījumus, noteikumus vai rekomendācijas un nepieciešamības gadījumā piedalīties attiecīgu likumu grozījumu izstrādē.

5.3. Latvijas Banka var iesaistīties jaunu maksāšanas līdzekļu ieviešanas un attīstības projektos. Pēc maksāšanas līdzekļa emitenta vai citas ieinteresētās puses lūguma Latvijas Banka izsaka savu viedokli par attiecīgā maksāšanas līdzekļa attīstību un ar to saistītajiem riskiem.

6. SADARBĪBA AR UZRAUDZĪBAS INSTITŪCIJĀM UN STARPTAUTISKAJĀM INSTITŪCIJĀM

6.1. Latvijas Banka neatkarīgi no citām institūcijām veic maksājumu sistēmas pārraudzību, lai ierobežotu sistēmisko risku. Tomēr arī katra maksājumu sistēmas dalībnieka (Latvijā – galvenokārt bankas) finansiālā stabilitāte var ietekmēt sistēmisko risku maksājumu sistēmā. Tāpēc Latvijas Banka, pārraugot starpbanku maksājumu sistēmas, sadarbojas ar Finanšu un kapitāla tirgus komisiju, kas veic katras atsevišķas bankas uzraudzību, novērtējot tās finansiālo stabilitāti.

6.2. Latvijas Banka un Finanšu un kapitāla tirgus komisija ir noslēgušas sadarbības līgumu, lai nodrošinātu brīvu informācijas apmaiņu, kas nepieciešama abu institūciju uzdevumu veikšanai. Savstarpēji vienojoties, tās var veikt kopīgas pārbaudes attiecībā uz noteiktu prasību vai noteikumu izpildi bankās vai citās finanšu institūcijās, kas piedalās maksājumu sistēmās. Nepieciešamības gadījumā Latvijas Banka un Finanšu un kapitāla tirgus komisija var pārbaudīt attiecīgās institūcijas spēju pildīt saistības pret klientiem vai maksājumu sistēmu dalībniekiem.

6.3. Latvijas Banka sadarbojas ar citu valstu centrālajām bankām un starptautiskajām institūcijām, piedaloties ar maksājumu sistēmu pārraudzību saistītos projektos, dokumentu izstrādē un apspriešanās.

7. SABIEDRĪBAS INFORMĒŠANA

7.1. Lai veicinātu sabiedrības informētību par Latvijas maksājumu sistēmu, Latvijas Banka regulāri publicē ziņojumus par Latvijas maksājumu sistēmas attīstību, iekļaujot tajos pārskatu par maksājumu sistēmas pārraudzībā paveikto un maksājumu statistikas analīzi.

7.2. Pārskatus par maksājumu sistēmām Latvijas Banka publicē izdevumā "Monetārais Apskats. Monetary Review" un Latvijas Bankas gada pārskatā. Latvijas Banka sniedz informāciju par Latvijas maksājumu sistēmas attīstību arī vairākām starptautiskajām organizācijām, piemēram, Eiropas Centrālajai bankai, kas to iekļāvusi publikācijā "Maksājumu sistēmas Eiropas Savienības kandidātvalstīs" (*Blue book: Payment systems in countries that have applied for membership of the European Union*). Ar maksājumu sistēmām saistītie publicētie dokumenti pieejami Latvijas Bankas interneta lapā (<http://www.bank.lv>).

1. pielikums

SISTĒMISKI NOZĪMĪGU MAKSĀJUMU SISTĒMU PAMATPRINCIPI

Lai informētu par principiem, saskaņā ar kuriem Latvijas Banka pārrauga sistēmiski nozīmīgas maksājumu sistēmas, un centrālās bankas uzdevumiem šo principu nodrošināšanā, sniedzam izvilckumu no Starptautisko norēķinu bankas (*Bank for International Settlements*) Maksājumu un norēķinu sistēmas komitejas (*Committee on Payment and Settlement Systems*) 2001. gada janvārī publicētā dokumenta "Sistēmiski nozīmīgu maksājumu sistēmu pamatprincipi" (*Core Principles for Systemically Important Payment Systems*).

3. DAĻA. SISTĒMISKI NOZĪMĪGU MAKSĀJUMU SISTĒMU PAMATPRINCIPI¹

[..]

I. Visās saistītajās jurisdikcijās vajadzētu būt labi veidotai sistēmas juridiskajai bāzei.

3.1.1. Sistēmas noteikumiem un procedūrām vajadzētu būt īstenojamām un to ietekmei – prognozējamai. Sistēma, kura nav juridiski spēcīga vai kuras juridiskie aspekti ir grūti izprotami, var apdraudēt tās dalībniekus. Nepietiekama izpratne dalībniekos var radīt nepamatotu drošības sajūtu, kas var veicināt to, ka viņi, piemēram, neadekvāti novērtē savu pakļautību kredītriskam vai likviditātes riskam.

3.1.2. Ar I pamatprincipu saistītā juridiskā vide ietver vispārējo juridisko infrastruktūru ar to saistītajās jurisdikcijās (piemēram, likumi, kas attiecas uz līgumiem, maksājumiem, vērtspapīriem, bankām, debitoru/kreditoru attiecībām un maksātnespēju), kā arī īpašus likumus, precedentus², līgumus (piemēram, maksājumu sistēmas noteikumi) vai citus saistītus materiālus.

3.1.3. Skaidri vajadzētu noteikt jurisdikciju, saskaņā ar kuras likumiem interpretējami sistēmas noteikumi un procedūras. Vairākumā gadījumu svarīgākā ir vietējā juridiskā vide, taču gadījumos, kad sistēmā ietverti starpvalstu elementi, piemēram, piedalās ārvalstu bankas vai tiek veikti norēķini vairākās valūtās, jāņem vērā arī būtiski juridiskie riski, kas varētu rasties citās saistītajās jurisdikcijās.

II. Sistēmas noteikumiem un procedūrām vajadzētu sniegt tās dalībniekiem skaidru izpratni par sistēmas ietekmi uz katru no finanšu riskiem, kas viņiem rodas, piedaloties sistēmā.

3.2.1. Dalībniekiem, institūcijām, kas nodrošina maksājumu sistēmas darbību, un pārējām iesaistītajām pusēm – dažos gadījumos arī klientiem – vajadzētu skaidri izprast sistēmas finanšu riskus un to izcelsmi. Sistēmas noteikumi un procedūras ir svarīgs risku izcelsmes noteikšanas faktors. Tajos vajadzētu skaidri noteikt visu iesaistīto pušu tiesības un pienākumus, un visām pusēm vajadzētu būt pieejamam jaunākajam skaidrojošajam materiālam. Sakarībai starp sistēmas noteikumiem un citām juridiskās vides sastāvdaļām vajadzētu būt labi saprotamai un izskaidrotai. Galvenajiem noteikumiem, kas attiecas uz finanšu riskiem, vajadzētu būt publiski pieejamiem.

III. Sistēmā vajadzētu būt skaidri noteiktām kredītriska un likviditātes riska vadīšanas procedūrām, kas nosaka tās institūcijas atbildību, kura nodrošina sistēmas darbību, un sistēmas dalībnieku atbildību sistēmā un kas nodrošina pušu ieinteresētību risku vadīšanā un ierobežošanā.

3.3.1. Sistēmiski nozīmīgas maksājumu sistēmas noteikumi un procedūras nosaka ne tikai kredītriska un likviditātes riska izcelsmes avotus sistēmā, bet arī sadala atbildību risku vadīšanā un ierobežošanā. Tāpēc noteikumi un procedūras ir svarīgs maksājumu sistēmu finanšu risku noteikšanas mehānisms. Sistēmas noteikumiem un procedūrām vajadzētu nodrošināt visu pušu ieinteresētību un spēju vadīt un ierobežot visus riskus, ar kuriem tās saskaras, un lai tiktu ierobežots maksimālais kredītriska ietekmes apjoms, ko var radīt katrs dalībnieks. Kredītriska ietekmes ierobežošana īpaši svarīga ir norēķinu sistēmās ar mijie-skaitu.

3.3.2. Risku vadīšanā un ierobežošanā var tikt izmantotas gan analītiskās, gan operacionālās procedūras. Analītiskās procedūras ietver kredītriska un likviditātes riska, kurus sistēmā rada tās dalībnieki, ikdienas

¹ *Core Principles for Systemically Important Payment Systems / Committee on Payment and Settlement Systems. – Basel: Bank for International Settlements, January 2001. – P. 7–12.*

² Precedenta tiesības Latvijā kā tiesību avots nepastāv.

pārraudzību un analīzi. Operacionālās procedūras ietver risku vadību, izmantojot risku ietekmes ierobežošanu, iepriekš samaksājot vai nodrošinot saistības, izstrādājot un vadot transakciju rindas vai izmantojot citus mehānismus. Riska vadības procesi, kas darbojas reālā laikā, daudzām sistēmām ir galvenais III pamatprincipa izpildes nosacījums.

IV. Sistēmai vajadzētu nodrošināt tūlītēju gala norēķinu valutēšanas dienā, vēlams – dienas laikā vai vismaz dienas beigās.

3.4.1. IV pamatprincips attiecas uz dienas norēķinu procesu standarta situācijās. Laika posmā starp maksājumu pieņemšanu norēķinu veikšanai sistēmā (ieskaitot atbilstošu risku vadības testu izpildi, piemēram, risku ietekmes ierobežojumu piemērošana vai likviditātes pieejamība) un gala norēķinu dalībnieki tomēr var saskarties ar kredītrisku un likviditātes risku. Ja gala norēķins tiek pārcelts uz nākamo dienu, šie riski kļūst lielāki daļēji tāpēc, ka piemērotākais laiks maksātnespējīgo dalībnieku slēgšanai, ko veic atbilstošās institūcijas, ir laiks starp bankas darbadienām. Tūlītējs gala norēķins palīdz mazināt šos riskus. Atbilstoši minimālajām prasībām gala norēķiniem sistēmā vajadzētu notikt valutēšanas dienas beigās.

3.4.2. Vairākumā valstu par mērķi vajadzētu noteikt, ka vismaz viena no maksājumu sistēmām ievēro augstākas prasības par šīm minimālajām prasībām, nodrošinot reālā laika gala norēķinu dienas laikā. Tas īpaši vēlams valstīs ar lielu skaitu liela apjoma maksājumu un sarežģītiem finanšu tirgiem. Efektīvs dienas likviditātes pārvaldīšanas mehānisms nepieciešams, lai nodrošinātu, ka tūlītējs gala norēķins ir ne vien iespējams, bet arī tiek īstenots.

3.4.3. IV pamatprincips attiecas uz tūlītēju norēķinu paredzētajā valutēšanas dienā. Tas neietekmē iespēju ievadīt sistēmā maksājuma rekvizītus pirms šīs dienas.

V. Sistēmā, kurā veic daudzpusējo mijieskaitu, vismaz vajadzētu būt iespējai nodrošināt savlaicīgu dienas norēķinu pabeigšanu, ja dalībnieks ar lielākajām norēķina saistībām nespētu segt savas norēķinu saistības.

3.5.1. Lielākā daļa daudzpusējā mijieskaita sistēmu uz laiku atliek tās dalībnieku saistību norēķinu. Daudzpusējais mijieskaits var radīt risku, ka, kādam no dalībniekiem nespējot segt savas norēķinu saistības, citi sistēmas dalībnieki norēķinu laikā saskarsies ar neparedzētu kredītrisku un likviditātes risku. Riska apjoms var būt daudz lielāks nekā neto norēķinam nepieciešamais apjoms. Jo ilgāk tiek atlikts norēķins, jo lielāks kļūst risks. Lamfalusi standartu¹ 4. punktā, kurā aplūkota daudzpusējā mijieskaita un atliktā norēķina kombinācija, noteikts, ka šādām neto norēķinu sistēmām vismaz jānodrošina to darbības nepārtrauktība arī tad, ja dalībnieks ar vislielākajām norēķina saistībām nespēj segt savas norēķinu saistības. Tāpēc šādām sistēmām nepieciešama stingra norēķinu riska kontrole un daudzās neto norēķinu sistēmās ir veikti pasākumi, lai ierobežotu kredītrisku un likviditātes risku un nodrošinātu pieeju likviditātei nelabvēlīgās situācijās.

3.5.2. Sistēmas, kuras atbilst vienīgi šīm minimālajām prasībām, tomēr ir pakļautas finanšu riskiem, ja vairāk nekā viens dalībnieks nespētu segt savas saistības tajā pašā norēķinu dienā. Apstākļi, kad viens dalībnieks ar lielām norēķina saistībām nespēj segt savas norēķinu saistības sistēmā, var būt tādi, ka arī citiem sistēmas dalībniekiem rodas likviditātes grūtības. Tāpēc patlaban labākā starptautiskā prakse ir sistēmu darbības nepārtrauktības nodrošināšana arī tad, ja vairāki dalībnieki ar lielākajām norēķina saistībām nespēj segt savas norēķinu saistības. Šāda pieeja rūpīgi apsverama un tās sekas novērtējamas, ņemot vērā norēķinu riska samazināšanas ieguvumus un citus apstākļus, piemēram, likviditātes pārvaldīšanas iespējas. Lai mazinātu vai novērstu norēķinu risku, sistēmās aizvien vairāk tiek izmantoti alternatīvi sistēmu darbības principi (piemēram, reālā laika bruto norēķinu sistēmas vai hibrīda sistēmas).

3.5.3. V pamatprincips gandrīz precīzi atbilst Lamfalusi standartu 4. punkta formulējumam un ir vispārējā minimālā prasība daudzpusējā mijieskaita sistēmām. Ja vien iespējams, vajadzētu ievērot augstākas prasības. Šis princips neattiecas uz reālā laika bruto norēķinu sistēmām. Ja cita veida sistēmās, piemēram, hibrīda sistēmās, iesaistīts daudzpusējais mijieskaits vai atliktais norēķins, centrālajai bankai jānovērtē, vai riski šādās sistēmās ir līdzīgi. Ja riski ir līdzīgi, vajadzētu piemērot vismaz šīs minimālās prasības un, vēlams, arī augstākas prasības.

¹ Report of the Committee on Interbank Netting Schemes of the Central Banks of the Group of Ten Countries. – Basel: Bank for International Settlements, November 1990. – 41 pages.

VI. Kā norēķinu aktīvus vēlams izmantot prasības pret centrālo banku; ja norēķiniem tiek izmantoti citi aktīvi, tiem vajadzētu būt bezriskā aktīviem vai vismaz aktīviem ar minimālu kredītrisku vai likviditātes risku.

3.6.1. Lai veiktu maksājumu saistību norēķinu, lielākā daļa sistēmu ietver aktīvu pārvedumu starp sistēmas dalībniekiem. Visbiežāk lietotais un arī ieteicamais aktīvu veids ir noguldījumi norēķinu kontos centrālajā bankā jeb prasības pret centrālo banku. Tomēr ir arī citi norēķinu aktīvu veidi, kas atspoguļo prasības pret uzraudzībai pakļautu institūciju.

3.6.2. Norēķinu aktīvu veids sistēmā jāakceptē visiem tās dalībniekiem. Gadījumos, kad tiek izmantoti citi norēķinu aktīvi, nevis prasības pret centrālo banku, sistēmas drošums daļēji atkarīgs no tā, vai aktīvu turētājs ir pakļauts nozīmīgam kredītriskam vai likviditātes riskam. Kredītrisks veidojas, ja pastāv kaut mazākā iespēja, ka aktīvu turētājs nespēs pildīt saistības. Savukārt likviditātes risks iespējams, ja aktīvus nevar viegli pārvērst no viena veida citā, piemēram, prasībās pret centrālo banku vai citos likvidos aktīvos. Abos gadījumos sistēma var zaudēt uzticamību, bet tas savukārt var izraisīt sistēmisko risku. Norēķinu konti centrālajā bankā parasti ir piemērotākais norēķinu aktīvu veids, jo kontu turētājs nav pakļauts kredītriskam vai likviditātes riskam, un tos parasti izmanto sistēmiski nozīmīgās maksājumu sistēmās. Ja norēķins pabeigts, izmantojot citus aktīvu veidus, piemēram, prasības pret banku, aktīviem jābūt bez finanšu riska vai ar nelielu finanšu risku.

3.6.3. Dažās maksājumu sistēmās norēķinu aktīvi tiek izmantoti ļoti maz. Tā, piemēram, saistību norēķins varētu notikt, veicot mijieskaitu. Šāda norēķinu metode varētu atbilst VI pamatprincipam ar noteikumu, ka nav neatbilstības citiem pamatprincipiem, īpaši I pamatprincipam, saskaņā ar kuru jābūt skaidriem mijieskaita procesa juridiskajiem aspektiem.

VII. Sistēmai vajadzētu nodrošināt augstu drošību un operāciju uzticamību un paredzēt rezerves iespējas dienas darījumu apstrādes savlaicīgai pabeigšanai ārkārtas situācijās.

3.7.1. Veicot finanšu tirgus darījumus, tirgus dalībnieki paļaujas uz maksājumu sistēmām. Lai nodrošinātu darījumu precizitāti un nepārtrauktību, sistēmai vajadzētu noteikt komerciāli pieņemamus drošības standartus atbilstoši tās apstrādāto darījumu apjomam. Šo standartu prasības pieaug līdz ar tehnoloģiju attīstību. Lai nodrošinātu dienas darījumu apstrādes savlaicīgu pabeigšanu, sistēmai vajadzētu uzturēt operacionālo elastību augstā līmenī. Tas nozīmē, ka sistēmai nepieciešams ne tikai drošs tehnoloģiskais nodrošinājums, atbilstošs rezerves tehniskais nodrošinājums, programmatūra un datu pārraides tīkls, bet arī efektīvas darbības procedūras un labi apmācīts un kompetents personāls, kas spēj nodrošināt sistēmas drošu un efektīvu darbību un korektu procedūru izpildi. Apvienojumā ar labu tehnoloģiju tas, piemēram, ļaus nodrošināt maksājumu pareizu un ātru apstrādi un risku vadības procedūru, piemēram, risku ietekmes ierobežošanas, ievērošanu.

3.7.2. Sistēmas drošai un efektīvai darbībai nepieciešamais drošības un uzticamības līmenis ir atkarīgs no tās nozīmīguma un citiem saistītiem faktoriem. Tā, piemēram, nepieciešamais uzticamības līmenis varētu būt atkarīgs no alternatīvām maksājumu veikšanas iespējām ārkārtas situācijās.

VIII. Sistēmai vajadzētu piedāvāt tādus maksājumu veikšanas līdzekļus, kas ir praktiski to lietotājiem un efektīvi tautsaimniecībai.

3.8.1. Institūcijas, kas nodrošina sistēmu darbību, sistēmas lietotāji (sistēmas dalībnieki, piemēram, bankas un to klienti) un sistēmu pārraugi ir ieinteresēti sistēmas efektivitātē. Tie vēlas izvairīties no resursu neefektīvas izmantošanas un, citiem rādītājiem paliekot nemainīgiem, izmantot mazāk resursu. Parasti jārod kompromiss starp resursu izmaksu samazināšanu un citiem mērķiem, piemēram, sistēmas drošības palielināšanu. Lai sasniegtu šos citus mērķus, jau projektējot sistēmu, t.sk. izvēloties tehnoloģijas, vajadzētu izmantot pēc iespējas ekonomiskākus resursus, ņemot vērā sistēmas darbību un tās ietekmi uz tautsaimniecību kopumā.

3.8.2. Maksājumu pakalpojumu sniegšanas izmaksas būs atkarīgas no pakalpojumu kvalitātes un lietotāju pieprasījām funkcijām, kā arī no nepieciešamības sistēmai ievērot šos sistēmas riskus ierobežojošos pamatprincipus. Tirgus prasībām atbilstoša sistēma tiek vairāk izmantota; ja tā turklāt atbilst šiem pamatprincipiem, risks un maksa par pakalpojumiem samazinās atbilstoši augošajam dalībnieku skaitam.

3.8.3. Maksājumu sistēmu projektētājiem un institūcijām, kas nodrošina to darbību, jāapsver, kā ar minimālām resursu izmaksām nodrošināt pakalpojumu kvalitāti attiecībā uz sistēmas funkcionalitāti, drošību

un efektivitāti. Sistēmas izmaksas ietver ne tikai tās lietošanas izmaksas, bet arī kopējo sistēmas un tās lietotāju resursu patēriņu, sniedzot maksājumu pakalpojumus. Sistēmu projektētājiem un institūcijām, kas nodrošina to darbību, jāņem vērā arī lietotāju netiešās izmaksas, piemēram, likviditātes un nodrošinājuma izmaksas.

3.8.4. Viens no būtiskiem sistēmas raitas darbības priekšnosacījumiem var būt likviditātes pieejamība sistēmā. Saņēmēji vēlas, lai saņemtie naudas līdzekļi būtu nekavējoties izmantojami tālākiem mērķiem, tāpēc ir ieinteresēti sistēmās, kas nodrošina norēķinu veikšanu tajā pašā dienā. Savukārt, lai nosūtītāji sistēmā varētu norēķināties pēc iespējas ātrāk, tiem varētu rasties papildu izmaksas likviditātes nodrošināšanai. Ja sistēmai nav atbilstoša dienas likviditātes mehānisma, tajā var rasties neliela apgrozījuma vai pat maksājumu bloķēšanās risks (kad visi dalībnieki gaida, ka citi maksās vispirms). Lai sistēma būtu efektīva, tai vajadzētu nodrošināt dalībniekiem pietiekamu stimulu tūlītējai norēķinu veikšanai. Dienas likviditātes nodrošināšana ir sevišķi svarīga reālā laika norēķinu sistēmām. Biežāk lietotie likviditātes avoti ir starpbanku naudas tirgus un ķīlu nodrošinājums. Lai veicinātu maksājumu sistēmas raitu darbību, centrālajai bankai vajadzētu apsvērt, vai un kā nodrošināt dienas likviditāti ikdienas norēķinu veikšanai sistēmā.

3.8.5. Maksājumu pakalpojumu sniegšanas tehnoloģijai un procedūrām vajadzētu atbilst lietotāju pieprasītajiem pakalpojumu veidiem un atspoguļot tirgu attīstību. Tāpēc maksājumu sistēmas struktūrai vajadzētu atbilst valsts ģeogrāfijai, tās iedzīvotāju izvietojumam un infrastruktūrai (piemēram, telekomunikāciju, transporta un banku tīklam). Maksājumu sistēmas struktūra vai tās tehnoloģiskais risinājums, kas veiksmīgs vienā valstī, var nebūt piemērots citai.

3.8.6. Sistēmām vajadzētu būt veidotām un to darbībai nodrošinātai tā, lai tās varētu pielāgot maksājumu pakalpojumu tirgus attīstībai gan iekšzemē, gan ārvalstīs. Sistēmu tehniskajiem, funkcionālajiem un pārvaldes risinājumiem vajadzētu būt pietiekami elastīgiem, lai atbilstu prasībām, kas mainās, piemēram, ieviešot jaunas tehnoloģijas un procedūras.

IX. Sistēmas dalības kritērijiem vajadzētu būt objektīviem un publiskotiem, lai veicinātu godīgu un brīvu pieejamību šai sistēmai.

3.9.1. Sistēmas dalības kritēriji, kas veicina dalībnieku savstarpējo konkurenci, sekmē efektīvu un lētu maksājumu pakalpojumu attīstību. Tomēr šādus sistēmas dalības kritērijus būtu nepieciešams novērtēt salīdzinājumā ar vajadzību aizsargāt sistēmu un tās dalībniekus no tādu institūciju dalības sistēmā, kuras varētu radīt juridiskos, finanšu vai operacionālos riskus. Jebkuriem ierobežojumiem dalībai sistēmā vajadzētu būt objektīviem un pamatotiem ar atbilstošu iespējamo risku novērtējumu. Visiem sistēmas dalības kritērijiem jābūt precīzi formulētiem un pieejamiem visām ieinteresētajām pusēm.

3.9.2. Sistēmas noteikumiem vajadzētu skaidri noteikt kārtību, kādā dalībnieks tiek izslēgts no sistēmas gan pēc dalībnieka pieprasījuma, gan saskaņā ar tās institūcijas lēmumu, kura nodrošina sistēmas darbību. Tas, ka centrālā banka liedz pieeju maksājumu sistēmai vai norēķinu kontu apkalpošanu, var būt par cēloni arī dalībnieka izslēgšanai no maksājumu sistēmas, tomēr centrālā banka var nebūt spējīga iepriekš paredzēt visas iespējamās situācijas, kad tai būtu šādi jārikojas.

X. Sistēmas pārvaldes kārtībai vajadzētu būt efektīvai, saprotamai un atklātai.

3.10.1. Maksājumu sistēmas pārvaldes kārtība ietver attiecības starp maksājumu sistēmas vadību un tās pārvaldes institūciju (piemēram, direktoru padomi), sistēmas īpašniekiem un citiem akcionāriem. Šāda kārtība nodrošina struktūru, kā tiek noteikti sistēmas vispārīgie mērķi, kā tie tiek sasniegti un kā tiek pārraudzīta to izpilde. Tā kā sistēmiski nozīmīgas maksājumu sistēmas spēj ietekmēt tautsaimniecības un finanšu sabiedrības darbību, ir ļoti svarīgi, lai to pārvalde būtu efektīva, saprotama un atklāta neatkarīgi no tā, vai sistēma pieder centrālajai bankai vai privātajam sektoram, kas arī nodrošina tās darbību.

3.10.2. Efektīva pārvalde atbilstoši stimulē sistēmas vadību censties sasniegt tādas mērķus, kas atbilst sistēmas, tās dalībnieku un sabiedrības interesēm. Tā arī nodrošina to, ka vadībai ir atbilstoši līdzekļi un spējas sistēmas mērķu sasniegšanai. Pārvaldes kārtībai vajadzētu būt tādai, lai sistēmas īpašnieki (piemēram, privātā sektora sistēmas akcionāri) un gadījumos, kad sistēma ir sistēmiski nozīmīga, arī plašāka finanšu sabiedrība gūtu priekšstatu par sistēmu, tā lai tie, kuri saņem maksājumu sistēmas pakalpojumus, spētu ietekmēt sistēmas vispārējos mērķus un darbību. Lai veicinātu izpratni par sistēmas darbību, sistēmas pārvaldei jābūt atklātai, nodrošinot visas iesaistītās puses ar informāciju par sistēmas darbību ietekmējošiem

lēmumiem un to pieņemšanas procesu. Efektīva, saprotama un atklāta sistēmas pārvalde ir pamatnosacījums sistēmas atbilstībai šiem pamatprincipiem.

4. DAĻA. CENTRĀLĀS BANKAS ATBILDĪBA PAMATPRINCIPU IEVIEŠANĀ¹

A. Centrālajai bankai vajadzētu skaidri noteikt tās mērķus maksājumu sistēmu jomā un publiskot tās lomu un galvenās politikas sistēmiski nozīmīgu maksājumu sistēmu jomā.

4.1.1. Privātā sektora maksājumu sistēmu izstrādātājiem, institūcijām, kas nodrošina maksājumu sistēmu darbību, sistēmu dalībniekiem un lietotājiem, kā arī citām ieinteresētajām pusēm nepieciešama skaidra izpratne par centrālās bankas lomu, atbildību un mērķiem maksājumu sistēmu jomā. Tiem jāsaprot arī, kā centrālā banka gatavojas šos mērķus sasniegt – izmantojot oficiālās pilnvaras vai citādi. Tas ļaus visām iesaistītajām pusēm darboties paredzamā vidē un saskaņā ar centrālās bankas noteiktajiem mērķiem un politikām.

4.1.2. Centrālajai bankai vajadzētu būt skaidriem mērķiem maksājumu sistēmu jomā. Tai vajadzētu skaidri noteikt un publiskot tās galvenās politikas maksājumu sistēmu jomā, kuras ietekmēs institūcijas, kas nodrošina maksājumu sistēmu darbību, un sistēmu lietotājus, lai nodrošinātu, ka politikas ir saprotamas un tiek atbalstītas.

B. Centrālajai bankai vajadzētu nodrošināt to maksājumu sistēmu pilnīgu atbilstību pamatprincipiem, kuru darbību nodrošina pati centrālā banka.

4.2.1. Centrālā banka parasti nodrošina vienas vai vairāku sistēmiski nozīmīgu maksājumu sistēmu darbību, tāpēc centrālā banka var un tai vajadzētu nodrošināt šo sistēmu pilnīgu atbilstību pamatprincipiem.

C. Centrālajai bankai vajadzētu pārraudzīt to sistēmiski nozīmīgo maksājumu sistēmu atbilstību pamatprincipiem, kuru darbību nenodrošina pati centrālā banka, un tai vajadzētu spēt veikt šādu pārraudzību.

4.3.1. Ja sistēmiski nozīmīgu maksājumu sistēmu darbību nenodrošina centrālā banka, tai vajadzētu pārraudzīt šādu sistēmu atbilstību pamatprincipiem. Centrālās bankas īstenotajai maksājumu sistēmu pārraudzībai vajadzētu būt pamatotai. Atkarībā no valsts juridiskās un institucionālās struktūras var būt daudz veidu, kā to sasniegt. Vairāku valstu likumdošanas aktos noteikta pārraudzības sistēma, t.sk. centrālās bankas un dažkārt arī citu institūciju pārraudzības uzdevumi, atbildība un tiesības. Citās valstīs pārraudzība tiek veikta saskaņā ar tradīcijām un praksi neatkarīgi no likumdošanas aktiem. Katra no šīm pieejām var būt veiksmīga atkarībā no valsts juridiskās un institucionālās struktūras un pārraugāmo institūciju atbalsta. Tomēr valstīs, kuras tikko sāk izstrādāt vai būtiski pārskata maksājumu sistēmu pārraudzības principus, nopietni jāapsver iespējamais guvums, izmantojot likumdošanas aktos noteiktu pārraudzības sistēmas pieeju.

4.3.2. Centrālajai bankai vajadzētu nodrošināt kvalificētus speciālistus un materiālos resursus, lai pārraudzību veiktu efektīvi. Tai nevajadzētu izmantot savu pārrauga lomu, lai radītu nelabvēlīgākus apstākļus privātā sektora maksājumu sistēmām salīdzinājumā ar tām sistēmām, kuras pieder centrālajai bankai un kuru darbību nodrošina pati centrālā banka, bet tai vajadzētu nodrošināt, lai gan valsts, gan privātā sektora sniegtie pakalpojumi atbilstu sabiedrības kopējiem mērķiem.

D. Centrālajai bankai, veicinot maksājumu sistēmas drošumu un efektivitāti atbilstoši pamatprincipiem, vajadzētu sadarboties ar citām centrālajām bankām un attiecīgajām vietējām un ārvalstu institūcijām.

4.4.1. Drošā un efektīvā maksājumu sistēmu darbībā var būt ieinteresētas vairākas organizācijas. Maksājumu sistēmu darbības nodrošināšanā un to pārraudzībā savas kompetences ietvaros var būt iesaistītas ne vien centrālās bankas, bet arī likumdevējas institūcijas, finanšu ministrijas, uzraudzības un konkurences institūcijas. Sevišķi valsts maksājumu sistēmu pārraudzība, tās finanšu tirgu un finanšu institūciju uzraudzība ir papildu darbības, ko varētu veikt dažādas organizācijas. Sadarbība varētu veicināt sabiedrības kopējo mērķu sasniegšanu attiecīgajā jomā.

4.4.2. Maksājumu sistēmu pārraudzība vērsta uz maksājumu sistēmu stabilitāti kopumā, savukārt banku un citu finanšu institūciju uzraudzība koncentrē uzmanību uz riskiem, kam pakļauts katrs sistēmas dalībnieks. Pārraugiem, novērtējot maksājumu sistēmas riskus, var rasties nepieciešamība novērtēt arī katra

¹ *Core Principles for Systematically Important Payment Systems / Committee on Payment and Settlement Systems. – Basel: Bank for International Settlements, January 2001. – P. 13–14.*

dalībnieka spēju pildīt savas saistības sistēmā. Novērtējot katras institūcijas finanšu riskus, uzraugiem var būt nepieciešams ņemt vērā arī riskus, kuriem dalībnieki var tikt pakļauti, piedaloties sistēmā, un kuri varētu ietekmēt šīs institūcijas pastāvēšanu. Regulāra viedokļu un informācijas apmaiņa starp uzraudzības un pārraudzības institūcijām, nepieciešamības gadījumā arī ietverot informāciju par atsevišķiem galvenajiem dalībniekiem, var palīdzēt sasniegt kopīgos mērķus. Šāda apmaiņa ir vienkāršāka, ja noslēgta attiecīga savstarpēja vienošanās.

4.4.3. Sadarbība ir īpaši nozīmīga starpvalstu vai vairāku valūtu sistēmās. Centrālās bankas pārraudzības principi sadarbībā ar citām institūcijām, kas izklāstīti Lamfalusi standartu¹ D daļā, sniedz šādas sadarbības izveides pamatus.

¹ *Report of the Committee on Interbank Netting Schemes of the Central Banks of the Group of Ten Countries.* – Basel: Bank for International Settlements, November 1990. – 41 pages.

2. pielikums

MAKSĀJUMU UN NORĒĶINU SISTĒMU TERMINU SKAIDROJUMI

Ar maksājumu sistēmām saistīti dažādi juridiskie, tehnoloģiskie un operacionālie jautājumi, t.sk. finanšu tirgus infrastruktūras un centrālās bankas monetārās politikas īstenošanas jautājumi. Šos jautājumus risina daudzi speciālisti un institūcijas, kuru savstarpējā sadarbībā svarīgi panākt vienotu izpratni par maksājumu sistēmām un to terminiem. Maksājumu un norēķinu sistēmu starptautiski apstiprinātie termini ietverti Starptautisko norēķinu bankas (*Bank for International Settlements*) Maksājumu un norēķinu sistēmas komitejas (*Committee on Payment and Settlement Systems*) 2001. gada janvārī publicētajā "Maksājumu un norēķinu sistēmās lietoto terminu vārdnīcā" (*A glossary of terms used in payments and settlement systems*). Piedāvājam biežāk izmantotos terminus un to skaidrojumu latviešu valodā. (Pilns minētās publikācijas teksts pieejams Starptautisko norēķinu bankas interneta lapā <http://www.bis.org>.)

aizvietošanas izmaksu risks – risks, ka darījuma partneris norēķinu datumā neizpildīs savas no noslēgtā darījuma izrietošās nākotnes saistības. Šāda saistību neizpilde var atstāt otru darījuma partneri ar nenodrošinātu vai atvērtu tirgus pozīciju vai arī bez negūtās peļņas. Kopējais riska apjoms ir vienāds ar sākotnējā darījuma aizvietošanas izmaksām faktiskajās tirgus cenās. Šis risks tiek saukts arī par tirgus risku, cenu risku. Sk. arī *krēdītārisks*.

automatizētais kliringa centrs – elektroniskā kliringa sistēma, kurā maksājuma dokumenti starp finanšu institūcijām tiek nosūtīti, galvenokārt izmantojot magnētiskos nesējus vai telekomunikāciju tīklus, un apstrādāti datu apstrādes centrā. Sk. arī *klīrings*.

bezskaidras naudas līdzekļu pārvedumu sistēma, maksājumu sistēma – saskaņā ar līgumiem vai likumu noteikta vairāku dalībnieku vienošanās vienos noteikumos un standartizētās procedūrās noteiktā kārtībā veikt naudas saistību pārvedumus un norēķinus starp sistēmas dalībniekiem. Sk. *starpbanku maksājumu sistēma, starpbanku bezskaidras naudas līdzekļu pārvedumu sistēma*.

bruto norēķinu sistēma – pārvedumu sistēma, kurā norēķins par katru naudas vai vērtspapīru pārveduma rīkojumu notiek individuāli (atbilstoši rīkojumu saņemšanas secībai).

daudzpusējais mijieskaits – triju vai vairāku pušu vienošanās veikt savstarpējo saistību mijieskaitu. Saistības, ko nosaka šāda vienošanās, var rasties no finanšu līgumiem, no pārvedumiem vai abiem kopā. Daudzpusējais mijieskaits parasti tiek veikts saistībā ar daudzpusējo neto norēķinu sistēmu. Sk. *divpusējais mijieskaits; daudzpusējā neto norēķinu pozīcija, daudzpusējā mijieskaita norēķinu pozīcija; daudzpusējā neto norēķinu sistēma, daudzpusējā mijieskaita norēķinu sistēma*.

daudzpusējā neto norēķinu pozīcija, daudzpusējā mijieskaita norēķinu pozīcija – neto norēķinu sistēmas dalībnieka noteiktā laika periodā visu saņemto pārvedumu apjomu summa, no kuras atņemta visiem pārējiem dalībniekiem nosūtīto

replacement cost risk the risk that a counterparty to an outstanding transaction for completion at a future date will fail to perform on the settlement date. This failure may leave the solvent party with an unhedged or open market position or deny the solvent party unrealised gains on the position. The resulting exposure is the cost of replacing, at current market prices, the original transaction. Also called market risk, price risk. See also *credit risk/exposure*.

automated clearing house an electronic clearing system in which payment orders are exchanged among financial institutions, primarily via magnetic media or telecommunications networks, and handled by a data processing centre. See also *clearing/clearance*.

funds transfer system a formal arrangement, based on private contract or statute law, with multiple membership, common rules and standardised arrangements, for the transmission and settlement of money obligations arising between the members. See also *interbank funds transfer system*.

gross settlement system a transfer system in which the settlement of funds or securities transfer instructions occurs individually (on an instruction by instruction basis).

multilateral netting an arrangement among three or more parties to net their obligations. The obligations covered by the arrangement may arise from financial contracts, transfers or both. The multilateral netting of payment obligations normally takes place in the context of a multilateral net settlement system. See also *bilateral netting, multilateral net settlement position, multilateral net settlement system*.

multilateral net settlement position the sum of the value of all the transfers a participant in a net settlement system has received during a certain period of time less the value of the transfers made by the participant to all other participants. If the

pārvedumu apjomu summa. Ja starpība ir pozitīva, dalībniekam ir daudzpusējā neto kredīta pozīcija, ja starpība ir negatīva, dalībniekam ir daudzpusējā neto debeta pozīcija.

daudzpusējā neto norēķinu sistēma, daudzpusējā mijieskaita norēķinu sistēma – norēķinu sistēma, kurā katrs norēķinu dalībnieks veic daudzpusējās neto norēķinu pozīcijas norēķinu (parasti ar vienu maksājumu vai saskaņā ar rēķinu). Šī pozīcija veidojas no nosūtītajiem un saņemtajiem pārvedumiem, kuros norēķinu dalībnieks darbojas savā, savu klientu vai citu dalībnieku, kuri nepiedalās norēķinos tieši, vārdā. Sk. *daudzpusējais mijieskaits; daudzpusējā neto norēķinu pozīcija, daudzpusējā mijieskaita norēķinu pozīcija; tiešais dalībnieks*.

debeta pārvedumu sistēma – maksājumu sistēma, kurā maksātāja sagatavoti vai autorizēti debeta maksājumu dokumenti tiek nosūtīti no saņēmēja (tā bankas) maksātājam (tā bankai), lai saņemtu naudas līdzekļus no maksātāja (debitētu maksātāja kontu). Piemēram, čeku kliringa sistēmas ir tipiskas debeta pārvedumu sistēmas.

dienas kredīts – kredīts, kas izsniegts mazāk nekā uz vienu darbadienu; tādās kredīta pārvedumu sistēmās, kas nodrošina gala norēķinu veikšanu dienas beigās, dienas kredīts var veidoties, ja pārvedumu saņēmēja iestāde akceptē un izpilda maksājuma rīkojumu, nesagaidot gala norēķinu, kas notiek darbadienas beigās. Tiek saukts arī par norēķinu konta dienas pārsniegumu.

dienas likviditāte – darbadienas laikā pieejamie naudas līdzekļi, kas parasti tiek lietoti, lai sniegtu iespēju finanšu institūcijām veikt maksājumus reālā laikā.

divpusējais mijieskaits – divu pušu vienošanās veikt savu divpusējo saistību mijieskaitu. Saistības, ko nosaka šāda vienošanās, var rasties no finanšu līgumiem, pārvedumiem vai abiem kopā. Sk. arī *mijieskaits; daudzpusējais mijieskaits; neto norēķins*.

finanšu institūciju uzraudzība – finanšu institūciju novērtēšana un kontrole attiecībā uz likumu, norādījumu vai noteikumu normu izpildi, lai nodrošinātu, ka tās darbojas droši un stabili un ka tās uztur pietiekamus kapitāla un rezerves apjomus, lai segtu ar savu darbību saistītos riskus.

gala norēķins – neatsaucams beznosacījuma norēķins.

juridiskais risks – risks, ka negaidītas likumu vai citu normatīvo aktu piemērošanas rezultātā vai tāpēc, ka līgums nevar tikt īstenots, varētu rasties zaudējumi.

kliringa centrs – noteikta vieta vai kopējs apstrādes mehānisms, ar kuru finanšu institūcijas vienojas veikt maksājuma dokumentu vai citu finanšu saistību (piem., vērtspapīru) apmaiņu. Iestādes veic norēķinus par savstarpējā apmaiņā iesaistī-

sum is positive, the participant is in a multilateral net credit position; if the sum is negative, the participant is in a multilateral net debit position.

multilateral net settlement system a settlement system in which each settling participant settles (typically by means of a single payment or receipt) the multilateral net settlement position which results from the transfers made and received by it, for its own account and on behalf of its customers or non-settling participants for which it is acting. See also *multilateral netting, multilateral net settlement position* and *direct participant*.

debit transfer system a funds transfer system in which debit collection orders made or authorised by the payer move from (the bank of) the payee to (the bank of) the payer and result in a charge (debit) to the account of the payer; for example, cheque-based systems are typical debit transfer systems. Also called debit collection system.

daylight credit credit extended for a period of less than one business day; in a credit transfer system with end-of-day final settlement, daylight credit is tacitly extended by a receiving institution if it accepts and acts on a payment order even though it will not receive final funds until the end of the business day. Also called daylight overdraft, daylight exposure and intraday credit.

intraday liquidity funds which can be accessed during the business day, usually to enable financial institutions to make payments in real time.

bilateral netting an arrangement between two parties to net their bilateral obligations. The obligations covered by the arrangement may arise from financial contracts, transfers or both. See also *netting, multilateral netting, net settlement*.

supervision of financial institutions the assessment and enforcement of compliance by financial institutions with laws, regulations or other rules intended to ensure that they operate in a safe and sound manner and that they hold capital and reserves sufficient to support the risks that arise in their business.

final settlement settlement which is irrevocable and unconditional.

legal risk the risk of loss because of the unexpected application of a law or regulation or because a contract cannot be enforced.

clearing house a central location or central processing mechanism through which financial institutions agree to exchange payment instructions or other financial obligations (eg securities). The institutions settle for items exchanged at a desig-

tajām transakcijām noteiktā laikā saskaņā ar klīringa centra noteikumiem un procedūrām. Dažos gadījumos klīringa centrs var uzņemties būtisku darījumu partnera, finanšu vai riska pārvaldības atbildību attiecībā uz klīringa sistēmu. Sk. *klīrings*; *klīringa sistēma*.

klīringa sistēma – procedūru kopums, kādā finanšu institūcijas iesniedz un apmainās ar datiem un/vai dokumentiem attiecībā uz naudas vai vērtspapīru pārvedumiem uz citām finanšu institūcijām vienā vietā (klīringa centrā). Procedūras bieži ietver dalībnieku divpusējo un/vai daudzpusējo neto pozīciju aprēķina kārtību, lai nodrošinātu dalībnieku saistību neto norēķinus. Sk. arī *mijieskaits*.

klīrings – maksājuma dokumentu vai vērtspapīru pārveduma rīkojumu nosūtīšanas, saskaņošanas un dažos gadījumos arī apstiprināšanas process, kas notiek pirms norēķina un kas var ietvert arī rīkojumu mijieskaitu un norēķinu gala pozīciju aprēķinu. Dažkārt terminu lieto (neprecīzi), iekļaujot tajā arī norēķina veikšanu.

kredīta pārvedumu sistēma – maksājumu sistēma, kurā maksājuma dokumenti tiek nosūtīti no pārveduma ziņojuma iniciatora vai maksātāja (tā bankas) ziņojuma adresātam vai saņēmējam (tā bankai).

kredītrisks – risks, ka darījuma partneris neizpildīs savas saistības pilnā apjomā ne noteiktajā laikā, ne arī vēlāk. Pārvedumu sistēmās, kurās savstarpēji tiek veikta dažādu aktīvu apmaiņa, risks parasti ietver aizvietošanas izmaksu risku un pamatsummas risku.

kredīts uz nakti – kredīts, kura termiņš ir viena darbadiena.

liela apjoma maksājumi – maksājumi, vairākumā gadījumu par ļoti lielām summām, kuri galvenokārt veikti starp bankām vai starp finanšu tirgu dalībniekiem un kuri parasti ir steidzami un kuriem nepieciešams ātrs norēķins.

likviditātes risks – risks, ka darījuma partneris (vai norēķinu sistēmas dalībnieks) nesegs savas norēķinu saistības pilnā apjomā noteiktajā laikā. Likviditātes risks nenorāda uz darījumu partnera vai dalībnieka maksātnespēju, jo tas var būt spējīgs izpildīt savas debeta saistības nenoteiktā laikā vēlāk.

maksājuma dokuments – rīkojums vai ziņojums, kas pieprasa naudas līdzekļu (kā naudas prasību pret otru pusi) pārvedumu saņēmējam. Maksājuma dokuments var attiekties uz kredīta pārvedumu vai debeta pārvedumu.

maksājums – maksātāja naudas prasību pārvedums saņēmējam. Parasti naudas prasības ir skaidrā nauda vai noguldījumi finanšu institūcijās vai centrālajā bankā.

nated time based on the rules and procedures of the clearing house. In some cases, the clearing house may assume significant counterparty, financial or risk management responsibilities for the clearing system. See also *clearing/clearance*, *clearing system*.

clearing system a set of procedures whereby financial institutions present and exchange data and/or documents relating to funds or securities transfers to other financial institutions at a single location (clearing house). The procedures often also include a mechanism for the calculation of participants' bilateral and/or multilateral net positions with a view to facilitating the settlement of their obligations on a net or net net basis. See also *netting*.

clearing/clearance the process of transmitting, reconciling and, in some cases, confirming payment orders or security transfer instructions prior to settlement, possibly including the netting of instructions and the establishment of final positions for settlement. Sometimes the term is used (imprecisely) to include settlement.

credit transfer system a funds transfer system through which payment orders move from (the bank of) the originator of the transfer message or payer to (the bank of) the receiver of the message or beneficiary.

credit risk/exposure the risk that a counterparty will not settle an obligation for full value, either when due or at any time thereafter. In exchange-for-value systems, the risk is generally defined to include replacement cost risk and principal risk.

overnight money a loan with a maturity of one business day. Also called day-to-day money.

large-value payments payments, generally of very large amounts, which are mainly exchanged between banks or between participants in the financial markets and usually require urgent and timely settlement.

liquidity risk the risk that a counterparty (or participant in a settlement system) will not settle an obligation for full value when due. Liquidity risk does not imply that a counterparty or participant is insolvent since it may be able to settle the required debit obligations at some unspecified time thereafter.

payment order an order or message requesting the transfer of funds (in the form of a monetary claim on a party) to the order of the payee. The order may relate either to a credit transfer or to a debit transfer. Also called payment instruction.

payment the payer's transfer of a monetary claim on a party acceptable to the payee. Typically, claims take the form of banknotes or deposit balances held at a financial institution or at a central bank.

maksājumu sistēma – maksājumu sistēma ir instrumentu, banku procedūru un (galvenokārt) starpbanku maksājumu sistēmu kopums, kas nodrošina naudas apriti.

maksājumu sistēmu pārraudzība – centrālās bankas uzdevums veicināt maksājumu sistēmu raitu darbību un aizsargāt finanšu sistēmu no iespējamā "domino efekta", kas varētu notikt gadījumā, ja vienam vai vairākiem maksājumu sistēmas dalībniekiem rastos kredīta vai likviditātes problēmas. Maksājumu sistēmu pārraudzība vērsta vairāk uz noteiktu sistēmu (piem., bezskaidras naudas līdzekļu pārvedumu sistēmu) nekā uz individuāliem to dalībniekiem.

maksāšanas līdzeklis – jebkurš līdzeklis, kas dod tā turētājam/lietotājam iespēju veikt bezskaidras naudas līdzekļu pārvedumu.

mijieskaits – iepriekš saskaņota tirdzniecības darījumu partneru vai dalībnieku pozīciju vai saistību savstarpēja ieskaitīšana. Mijieskaits samazina lielu skaitu individuālo pozīciju vai saistību uz mazāku saistību vai pozīciju skaitu. Mijieskaitam var būt vairāki veidi, kuriem ir dažādi juridiskie spēkā esamības līmeņi kādas puses maksātnespējas gadījumā. Sk. arī *divpusējais mijieskaits*; *daudzpusējais mijieskaits*.

neliela apjoma maksājumi – šis termins apraksta visus maksājumus, kas neatbilst liela apjoma maksājumu definīcijai. Neliela apjoma maksājumi galvenokārt ir samērā nelielu summu un mazākas steidzamības patērētāju maksājumi.

neliela apjoma maksājumu sistēma, neliela apjoma bezskaidras naudas līdzekļu pārvedumu sistēma – maksājumu sistēma, kurā tiek apstrādāts liels skaits samērā nelielu maksājumu, piemēram, čeku maksājumi, kredīta pārvedumi, tiešā debeta maksājumi, bankomātu un norēķinu karšu pieņemšanas vietu transakcijas.

netiešais dalībnieks/loceklis – attiecas uz bezskaidras naudas līdzekļu vai vērtspapīru pārvedumu sistēmu, kurā pastāv noteikta vienošanās par vairāku līmeņu dalību. Netiešie dalībnieki atšķiras no tiešajiem dalībniekiem ar to, ka tiem ir aizliegts veikt dažas no sistēmā atļautajām darbībām (piem., iesniegt maksājuma rīkojumus, veikt norēķinu), kuras veic tiešie dalībnieki. Tāpēc netiešajiem dalībniekiem nepieciešams izmantot tiešo dalībnieku pakalpojumus, pilnvarojot tos veikt šīs darbības savā vārdā. Eiropas Kopienas kontekstā šis termins vairāk attiecas uz tiem pārvedumu sistēmas dalībniekiem, kuriem ir saistības par sistēmā iekļauto maksājumu norēķinu vienīgi pret attiecīgo tiešo dalībnieku. Sk. *tiešais dalībnieks/loceklis*.

neto kredīta (vai debeta) pozīcija, mijieskaita kredīta (vai debeta) pozīcija – dalībnieka neto kredīta vai debeta pozīcija neto norēķinu sistēmā ir visu noteiktā laika periodā saņemto pārvedumu apjomu summa, no kuras atņemta visu šā dalīb-

payment system a payment system consists of a set of instruments, banking procedures and, typically, interbank funds transfer systems that ensure the circulation of money.

oversight of payment systems a central bank task, principally intended to promote the smooth functioning of payment systems and to protect the financial system from possible "domino effects" which may occur when one or more participants in the payment system incur credit or liquidity problems. Payment systems oversight aims at a given system (eg a funds transfer system) rather than individual participants.

payment instrument any instrument enabling the holder/user to transfer funds.

netting an agreed offsetting of positions or obligations by trading partners or participants. The netting reduces a large number of individual positions or obligations to a smaller number of obligations or positions. Netting may take several forms which have varying degrees of legal enforceability in the event of default of one of the parties. See also *bilateral netting*, *multilateral netting*.

retail payments this term describes all payments which are not included in the definition of large-value payments. Retail payments are mainly consumer payments of relatively low value and urgency.

retail funds transfer system a funds transfer system which handles a large volume of payments of relatively low value in such forms as cheques, credit transfers, direct debits, ATM and EFTPOS transactions.

indirect participant/member refers to a funds or securities transfer system in which there is a tiering arrangement. Indirect participants are distinguished from direct participants by their inability to perform some of the system activities (eg input of transfer orders, settlement) performed by direct participants. Indirect participants, therefore, require the services of direct participants to perform those activities on their behalf. In the EC context the term refers more specifically to participants in a transfer system which are responsible only to their direct participants for settling the payments input to the system. See also *direct participant/member*.

net credit (or debit) position a participant's net credit or net debit position in a netting system is the sum of the value of all the transfers it has received up to a particular point in time less the value of all transfers it has sent. If the difference

nieka nosūtīto pārvedumu apjomu summa. Ja starpība ir pozitīva, dalībniekam ir neto kredīta pozīcija, ja negatīva – dalībniekam ir neto debeta pozīcija. Neto kredīta vai neto debeta pozīcija norēķinu brīdī tiek saukta par neto norēķinu pozīciju. Neto pozīcijas var tik aprēķinātas divpusēji vai daudzpusēji.

neto norēķins – starp diviem vai vairākiem darījumu partneriem veikts vairāku saistību vai pārvedumu norēķins saskaņā ar mijieskaitu. Sk. *mijieskaits*.

nodrošinājums – aktīvs, ko nodrošinājuma devējs sniedzis kā garantu savām saistībām pret nodrošinājuma ņēmēju. Nodrošinājums var būt dažādās juridiskās formās; tas var pastāvēt īpašumtiesību maiņas vai ķīlas veidā.

norēķins – darbība, kas nokārto divu vai vairāku pušu veikto naudas vai vērtspapīru pārvedumu saistības. Sk. *bruto norēķinu sistēma*; *neto norēķins*; *gala norēķins*.

norēķinu aģents – iestāde, kas apkalpo pārvedumu sistēmu vai citu tādu vienošanos, kurām nepieciešams norēķins, norēķinu procesu (piem., norēķinu pozīciju noteikšana, savstarpējo maksājumu kontrole). Sk. *gala norēķins*; *norēķins*; *daudzpusējā neto norēķinu sistēma*, *daudzpusējā mijieskaits* *norēķinu sistēma*.

norēķinu aktīvs – aktīvs, ko izmanto norēķinu saistību izpildei saskaņā ar maksājumu sistēmas noteikumiem, norādījumiem vai ierasto praksi.

norēķinu sistēma – sistēma, kas nodrošina bezskaidras naudas vai finanšu instrumentu pārvedumu norēķinus.

operacionālais risks – risks, ka informācijas sistēmu vai iekšējās kontroles nepilnības varētu radīt negaidītus zaudējumus.

pamatsummas risks – kredītrisks, ka darījumā iesaistītā puse zaudēs visu darījumā iesaistīto summu. Norēķinu procesā šis termins parasti attiecas uz savstarpēji veiktu dažādu aktīvu apmaiņas darījumiem, ja šāda darījuma attiecīgo aktīvu gala norēķini nenotiek vienlaicīgi (t.i., netiek nodrošināts piegādes pret samaksu princips). Pamatsummas risks, kas rodas valūtas operāciju norēķinos, tiek saukts arī par starpvalūtu norēķina risku vai *Herstatt* risku. Sk. *kredītrisks*.

pārraudzība – sk. *maksājumu sistēmu pārraudzība*.

reālā laika norēķins – nepārtraukts (reālā laika) naudas līdzekļu vai vērtspapīru pārveduma rīkojumu individuāls un secīgs norēķins (neizmantojot mijieskaitu).

saistības – ar līgumu vai likumu noteikts pienākums. Tas tiek lietots arī attiecībā uz vērtspapīru vai citu finanšu instrumentu, piem., obligāciju vai vekseli, kas satur emitenta apņemšanos veikt samaksu attiecīgā finanšu instrumenta īpašniekam.

is positive, the participant is in a net credit position; if the difference is negative, the participant is in a net debit position. The net credit or net debit position at settlement time is called the net settlement position. These net positions may be calculated on a bilateral or multilateral basis.

net settlement the settlement of a number of obligations or transfers between or among counterparties on a net basis. See also *netting*.

collateral an asset that is delivered by the collateral provider to secure an obligation to the collateral taker. Collateral arrangements may take different legal forms; collateral may be obtained using the method of title transfer or pledge.

settlement an act that discharges obligations in respect of funds or securities transfers between two or more parties. See also *gross settlement system*, *net settlement*, *final settlement*.

settlement agent an institution that manages the settlement process (eg the determination of settlement positions, monitoring the exchange of payments, etc) for transfer systems or other arrangements that require settlement. See also *final settlement*, *settlement*, *multilateral net settlement system*.

settlement asset an asset used for the discharge of settlement obligations as specified by the rules, regulations or customary practice for a payment system.

settlement system a system used to facilitate the settlement of transfers of funds or financial instruments.

operational risk the risk that deficiencies in information systems or internal controls could result in unexpected losses.

principal risk the credit risk that a party will lose the full value involved in a transaction. In the settlement process, this term is typically associated with exchange-for-value transactions when there is a lag between the final settlement of the various legs of a transaction (ie the absence of delivery versus payment). Principal risk that arises from the settlement of foreign exchange transactions is sometimes called cross-currency settlement risk or *Herstatt* risk. See also *credit risk/exposure*.

real-time gross settlement the continuous (real-time) settlement of funds or securities transfers individually on an order by order basis (without netting).

obligation a duty imposed by contract or law. It is also used to describe a security or other financial instrument, such as a bond or promissory note, which contains the issuer's undertaking to pay the owner.

sistēmiskais risks – risks, ka viena pārvedumu sistēmas vai finanšu tirgus dalībnieka nespēja izpildīt savas saistības izraisīs citu dalībnieku vai finanšu institūciju nespēju noteiktajā laikā izpildīt savas saistības (ieskaitot norēķinu saistības pārvedumu sistēmā). Šāds traucējums var izraisīt ievērojamas likviditātes vai kredīta problēmas, kas savukārt var apdraudēt finanšu tirgu stabilitāti.

sistēmiski nozīmīga maksājumu sistēma – maksājumu sistēma ir sistēmiski nozīmīga, ja gadījumos, kad tā netiktu pietiekami aizsargāta pret risku, tās darbības pārtraukums varētu izraisīt tālākus traucējumus sistēmas dalībniekiem vai izplatīt sistēmiskus traucējumus finanšu sistēmā plašāk.

starpbanku maksājumu sistēma, starpbanku bezskaidras naudas līdzekļu pārvedumu sistēma – tāda bezskaidras naudas līdzekļu pārvedumu sistēma, kuras lielākā daļa (vai visi) dalībnieku ir finanšu institūcijas, īpaši bankas un citas kredītiestādes. Sk. *bezskaidras naudas līdzekļu pārvedumu sistēma, maksājumu sistēma*.

TARGET (*Trans-European Automated Real-time Gross Settlement Express Transfer*) – TARGET sistēma ir maksājumu sistēma, kas sastāv no katras Ekonomikas un monetārās savienības (EMS) trešā posma dalībvalsts vienas reālā laika bruto norēķinu sistēmas un Eiropas Centrālās bankas (ECB) maksājumu mehānisma. EMS nepievienojušos valstu reālā laika bruto norēķinu sistēmas arī var tikt pievienotas šai sistēmai, ja tās līdztekus maksājumiem nacionālajā valūtā nodrošina maksājumus eiro. Nacionālās reālā laika bruto norēķinu sistēmas un ECB maksājumu mehānisms ir savstarpēji savienoti saskaņā ar kopīgām procedūrām (*interlinking*), lai nodrošinātu pārrobežu pārvedumus Eiropas Savienībā no vienas sistēmas uz citu sistēmu.

tiešais dalībnieks/loceklis – starpbanku maksājumu sistēmas dalībnieks, kuram pret norēķinu aģentu (vai pret visiem pārējiem tiešajiem dalībniekiem) ir pienākums veikt savu, savu klientu vai netiešo dalībnieku, kuru vārdā tas darbojas, maksājumu norēķinus.

uzraudzība – sk. *finanšu institūciju uzraudzība*.

systemic risk the risk that the failure of one participant in a transfer system, or in financial markets generally, to meet its required obligations will cause other participants or financial institutions to be unable to meet their obligations (including settlement obligations in a transfer system) when due. Such a failure may cause significant liquidity or credit problems and, as a result, might threaten the stability of financial markets.

systemically important payment system a payment system is systemically important where, if the system were insufficiently protected against risk, disruption within it could trigger or transmit further disruptions amongst participants or systemic disruptions in the financial area more widely.

interbank funds transfer system a funds transfer system in which most (or all) direct participants are financial institutions, particularly banks and other credit institutions.

TARGET Trans-European Automated Real-time Gross settlement Express Transfer: the TARGET system is defined as a payment system composed of one RTGS system in each of the countries which participate in stage three of EMU and the European Central Bank (ECB) payment mechanism. RTGS systems of non-participating countries may also be connected, provided that they are able to process the euro alongside their national currency. The domestic RTGS systems and the ECB payment mechanism are interconnected according to common procedures ("interlinking") to allow cross-border transfers throughout the European Union to move from one system to another system.

direct participant a participant in an interbank funds transfer system (IFTS) who is responsible to the settlement agent (or to all other direct participants) for the settlement of its own payments, those of its customers and those of the indirect participants on whose behalf it is settling.

